

UOT: 332.14

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ REGIONAL İNKİŞAFIN PARADİQMASI

Vaqif Əli oğlu Rüstəmov, i.ü.f.d., dosent,

Yerli İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, elmi rəhbər

Tel.: (+994 55) 356-40-96; e-mail: rustamov.vagif@gmail.com

Xülasə

Məqalədə regional¹ inkişafın paradigmasının qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılmasının əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə aparılan tədqiqatın nəticələri əks olunmuşdur. Tədqiqatın metodologiyası sistemli təhlil yanaşmasına əsaslanır. Tədqiqat göstərir ki, qloballaşma ölkələrin və ölkədaxili regionların inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən yeni amillərin və imkanların yaranmasını şərtləndirir. Odur ki, müasir dövrdə regional inkişaf siyasətinin uğuru əhəmiyyətli dərəcədə milli və beynəlxalq amillər və imkanların əlaqələndirilmiş şəkildə istifadə səviyyəsindən asılıdır. Əsaslandırılır ki, ölkədaxili əmək bölgüsünün regionların müqayisəli üstünlükləri nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi və “dünya-ölkə-region” əlaqələrinin davamlı və inklüziv inkişafa verdiyi töhfəyə nəzərən optimallaşdırılması qloballaşma şəraitində regional inkişaf siyasətinin prioritet istiqamətləri kimi çıxış edə bilər. Sonda tədqiqatın nəticələrinə əsaslanaraq Azərbaycan Respublikasında regional inkişaf siyasətinin və onun planlaşdırılması sisteminin qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılması üzrə konseptual tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: regional inkişaf, qloballaşma, sistemli təhlil, paradigma, konseptual tövsiyələr.

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Hazırda Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən regional inkişaf strategiyası ölkənin regionlarının davamlı və tarazlı inkişafının təmin olunmasını, o cümlədən yerlərdə dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat, yüksək standartlara cavab verən sosial rifah, təbii resursların səmərəli istifadəsini və ətraf mühitin etibarlı mühafizəsini təmin edən ekoloji təhlükəsizlik sistemi formalaşdırılmasına imkan verən əlverişli mühit yaratmaq məqsədini daşıyır [2]. Ölkədə regional inkişaf strategiyasının reallaşmasında 2004-cü ildən uğurla icra olunan, regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə qəbul edilmiş beşillik dövlət proqramları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu proqramlar regionların simasını köklü şəkildə dəyişmiş, yerlərdə inkişaf potensialının güclənməsinə, biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşmasına, infrastruktur sahələrinin inkişafına və əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsinə geniş imkanlar açmışdır.

Lakin araşdırmalar [4; 6; 16] göstərir ki, əldə olunmuş nailiyyətlərlə yanaşı, ölkədə regionların davamlı və inklüziv inkişafının təmin olunması, o cümlədən iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin,

¹ Burada “region” anlayışı altında iqtisadi rayonlar, inzibati rayonlar/şəhərlər, kəndlər/qəsəbələr nəzərdə tutulmuşdur.

innovasiya fəallığının, əhalinin layiqli məşğulluğunun və sosial rifah halının yüksəldilməsi, ekoloji təhlükəsizliyin gücləndirilməsi, rayon və yerli idarəetmə orqanlarının maliyyə sabitliyinin təmin olunması, inkişaf səviyyəsinə görə paytaxtla regionlar, regionların özləri və şəhərlərlə kəndlər arasında bərabərsizliyin azaldılması kimi istiqamətlərdə hələ də müəyyən çətinliklər qalmaqdadır.

Mütərəqqi beynəlxalq təcrübələr göstərir ki, ölkədə regionların, o cümlədən rayonların və kənd yerlərinin inkişafı sahəsində əldə olunan nailiyyətləri daha da möhkəmləndirmək və artırmaq, həmçinin mövcud çətinlikləri aradan qaldırmaq məqsədilə ümummilli səviyyədə hazırlanan və həyata keçirilən proqramlarla yanaşı, bu proqramlarla da uzlaşdırılmaqla ayrı-ayrı regionlar, inzibati rayonlar və yerli inzibati ərazi vahidləri üzrə əlaqələndirilmiş inkişaf planlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi daha yaxşı nəticələr əldə etməyə imkan verir. Adətən, yerli xüsusiyyətlərə görə bu planlar ayrı-ayrı ölkələr və regionlar üzrə müxtəlif olduğundan konkret bir ölkədə bu işə həmin ölkənin yerli xüsusiyyətlərinə uyğun regional inkişaf planlarının hazırlanmasının konseptual əsaslarının işlənilməsindən başlanılması məqsədəuyğun sayılır.

Eyni zamanda, qloballaşmanın intensivləşdiyi müasir dövrdə beynəlxalq amillərin ölkədaxili, o cümlədən regional inkişaf proseslərinə təsirlərinin artması ilə əlaqədar olaraq ölkədə regional inkişaf siyasətinin, o cümlədən onun planlaşdırılmasının metodoloji paradigmasının qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılması da aktuallaşmışdır.

Qeyd olunanlar mövzunun aktuallığını göstərməklə yanaşı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini də müəyyənləşdirmək üçün əsas olmuşdur.

Tədqiqatın məqsədi qloballaşmanın regional inkişafın hərəkətverici qüvvələrinə təsirlərinin öyrənilməsi əsasında regional inkişaf siyasətinin metodoloji paradigmasının qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılmasının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdən və bu əsasda Azərbaycan Respublikasında regional inkişaf siyasətinin, o cümlədən onun planlaşdırılması sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün tədqiqatın qarşısında aşağıdakı *vəzifələr* qoyulmuşdur:

- *Regional inkişafın metodoloji paradigmasının təkamül tarixinin nəzərdən keçirilməsi və müasir mərhələdə onun əsas xüsusiyyətlərinin açılması;*
- *Regional inkişaf siyasətinin metodoloji paradigmasının qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılmasının əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;*
- *Azərbaycan Respublikasında regional inkişaf siyasətinin və onun planlaşdırılması sisteminin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsinə dair tövsiyələr hazırlanması.*

Metodologiya və informasiya bazası

XX əsrdə ayrı-ayrı ölkələrdə sosial-iqtisadi inkişafın regional aspektlərinə diqqətin artması ilə sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin yeni bir istiqaməti - regional inkişaf siyasəti meydana gəlmişdir. Bunun nəticəsi olaraq bu sahədə nəzəri tədqiqatlar da dərinləşmiş və regional iqtisadiyyat və regional idarəetmə müstəqil elm sahələrinə çevrilmişlər.

Bu elm sahələrində, formalaşmış müasir yanaşmalara [3; 8; 11; 12; 15] görə, regiona ictimai münasibətlər sisteminin özünəməxsus maraqları olan ayrıca bir subyekti kimi baxılır və onun da çoxfunksiyalı və çoxcəhətli mürəkkəb bir sistem olması qəbul olunur. Buna görə də hazırda regional inkişaf nəzəriyyələrinin təkamülündə mövcud nəzəriyyə və konsepsiyaların konvergensiyası, daha

əhatəli kompleks nəzəriyyələrin meydana gəlməsi və dünyada inkişafın ümumi elmi konsepsiyası kimi qəbul olunmuş Davamlı İnkişaf Konsepsiyasına uyğunlaşma meylləri izlənilir.

Müasir dövrdə qloballaşma proseslərinin intensivləşməsi ilə əlaqədar olaraq, regional inkişafın paradiqmasında ölkədaxili proseslərə və regional inkişafın hərəkətverici qüvvələrinə beynəlxalq amillərin durmadan artan təsir imkanlarının da nəzərə alınması zərurəti yaranmışdır.

Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, qloballaşma şəraitində “region” “dünya-ölkə-region” əlaqələr sistemində özünəməxsus maraqları olan bir subyekt olmaqla yanaşı, özü də regional səviyyədə iqtisadiyyat, cəmiyyət və təbiət üçlüyünün qarşılıqlı əlaqələri və təsirləri ilə xarakterizə olunan mürəkkəb bir altsistemdir. Bu isə göstərir ki, regional inkişafın paradiqmasının qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi çoxtərəfli və çoxsəviyyəli tədqiqat aparılmasını tələb edir ki, bu da ancaq sistemli təhlil yanaşması əsasında mümkün ola bilər.

Beləliklə, tədqiqatın sistemli təhlil əsasında aparılması məqsədəuyğun sayılmışdır. Tədqiqata tarixi-təkamül metodu əsasında regional inkişafın paradiqmasının təkamül tarixinin nəzərdən keçirilməsindən başlanılmış, müqayisəli təhlil və ümumiləşdirmə əsasında müasir mərhələdə regional inkişafın paradiqmasının əsas xüsusiyyətləri açılmış, təsnifləşdirmə və analiz-sintez kimi üsulların köməyi ilə aparılan sistemli təhlil vasitəsilə qloballaşmanın təsiri altında regional inkişafın hərəkətverici qüvvələrinin dəyişməsi meylləri öyrənilmiş və alınan nəticələr əsasında regional inkişafın paradiqmasının qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılması istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Sonra müvafiq yanaşma əsasında Azərbaycan Respublikasında regional inkişaf, siyasət və planlaşdırma sahəsində mövcud vəziyyət təhlil olunub qiymətləndirilmişdir. Yekunda tədqiqatın nəticələrinin yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla konkretləşdirilməsi əsasında Azərbaycan Respublikasında regional inkişaf siyasətinin və onun planlaşdırılması sisteminin qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılması üzrə konseptual tövsiyələr hazırlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını regional inkişafa dair nəzəri baxışlar, metodoloji yanaşmalar, tədqiqat olunan mövzu üzrə mövcud elmi-təcrübi əsərlər, o cümlədən mütərəqqi beynəlxalq təcrübələri əks etdirən materiallar, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları və digər hüquqi-normativ aktları təşkil edir.

Tədqiqat sistemli təhlil yanaşması əsasında elmi abstraksiya, analiz-sintez, ümumiləşdirmə, tarixi-təkamül, təsnifləşdirmə, müqayisəli təhlil, ekspert qiymətləndirməsi və abstraktdan konkretə keçid kimi tədqiqat üsullarının köməyi ilə yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını mövzu ilə əlaqədar elektron elmi informasiya bazaları və rəsmi internet saytlarının resursları, elmi və analitik tədqiqatların nəticələri, o cümlədən, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi (İİN), Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və Dövlət Statistika Komitəsinin inzibati və statistik məlumatları, Avropa İttifaqı (Aİ) və İİN-in birgə həyata keçirdikləri layihələr çərçivəsində hazırlanmış Aran və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonlarına daxil olan inzibati rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının diaqnostikası üzrə hesabatlar təşkil edir.

Regional inkişafın paradiqmasının təkamülü və qloballaşmanın ona təsirləri

Elmi ədəbiyyatda [7; 16] regional inkişafın paradiqmasının təkamül tarixi şərti olaraq aşağıdakı mərhələlərə bölünür (*müəllif tərəfindən müəyyən uzlaşdırmalar aparılmışdır*): i) 1920-1940-cı illəri əhatə edən mərhələ - regional inkişaf siyasətinin əsas prinsipini “böhranlı bölgələr”ə təcili yardım göstərilməsi təşkil etmişdir. 1929-1939-cu illəri əhatə edən “Böyük Depressiya” adlanan dünya iqtisadi böhranı regional inkişaf problemlərinin öyrənilməsinin zəruriliyini ortaya qoydu; ii) 1950-1970-ci illəri əhatə edən mərhələ - İkinci Dünya Müharibəsi səbəbindən yaranan iqtisadi böhranla əlaqədar olaraq

regional inkişaf siyasəti təbii resurslarla zəngin regionların fəal şəkildə mənimsənilməsinə və yenidən bölgü əsasında müəyyən regionlarda iqtisadi artımın stimullaşdırılması yolu ilə regional inkişafın tarazlığının təmin olunmasına, inkişaf qütblərinin yaranmasına istiqamətlənmişdir. Məhz bu dövrdə regional inkişaf siyasətinin formalaşdırılmasının vacibliyi qəbul olundu və inkişaf etmiş Qərb dövlətlərində sürətlə yayılmağa başladı; iii) 1980-2000-cı illəri əhatə edən mərhələ - bu dövrdə bir tərəfdən regional inkişafın tənzimlənməsi məsələləri geniş vüsət alır, digər tərəfdən isə yerli özünüidarəetmə haqqında Avropa Xartiyasının qəbul olunması ilə əlaqədar olaraq yerli hakimiyyət orqanları yerli icmaların inkişaf məqsədlərinin reallaşdırılması istiqamətində fəaliyyətlərini gücləndirirlər. 1974-cü il böhranından sonra regional xarakterli məqsədlərdən daha çox makroiqtisadi xarakter daşıyan məqsədlər ön plana çıxdı. Əsas ideya hər bir regionun daxili potensialının maksimum istifadəsinə, kiçik və orta sahibkarlığın himayə olunmasına istiqamətlənərək neoklassik və texnoloji nəzəriyyələrə əsaslanmaqla regionların təsərrüfatlarının restrukturizasiyasının həyata keçirilməsindən ibarət olmuşdur; iv) müasir mərhələ - regional inkişafın əsas prinsipini regionların maraqlarına cavab verən özünüinkişaf potensialını reallaşdırmaqla ümummilliyə və regional maraqların uzlaşdırılması təşkil edir. Başqa sözlə, ölkənin ümumi inkişaf siyasəti ilə regional inkişaf siyasəti öz məntiqinə görə bir-birini qarşılıqlı tamamlamalıdır. Ölkə səviyyəsində sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti qarşıya qoyulmuş ümummilliyə məqsədlərə çatmaq yolunda yaranan problemlərin həllinə, ölkə əhalisinin rifah halının yüksəldilməsinə istiqamətlənməli, regional inkişaf siyasəti isə yerli maraqlar da nəzərə alınmaqla konkret şəraitin imkanları daxilində regionların inkişaf potensiallarının mümkün qədər tam və səmərəli reallaşmasına, sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələrinin müntəzəm olaraq yüksəldilməsinə və bu sahədə onların aralarında olan fərqlərin azaldılmasına xidmət etməlidir. Bu məqsəd regionların inkişafına məsuliyyətin yerli hakimiyyətin üzərinə keçirilməsini və ona müvafiq səlahiyyətlər verilməsini nəzərdə tutur. Başqa sözlə, bu mərhələdə regional inkişaf paradigmasının əsasını “ictimai nəzəriyyələr” təşkil edir. Belə ki, “ictimai nəzəriyyələr” ümummilliyə və regional maraqların dialektik vəhdətini əsas hesab edir.

Tədqiqatlar [3; 8; 9; 11; 12; 15] göstərir ki, regional inkişafın paradigmasının təkamülü, tədqiqat obyektini kimi region haqqında biliklərin dərinləşməsi və genişlənməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Bunun nəticəsidir ki, hazırda regional inkişaf nəzəriyyələrində regionun ictimai münasibətlər sisteminin özünəməxsus maraqlara malik subyektini kimi qəbul olunması, regiona çoxfunksiyalı və çoxcəhətli sistem kimi baxılması, tədqiqat obyektini kimi regionun statik vəziyyətdə araşdırılmasından dinamik vəziyyətdə araşdırılmasına keçid, araşdırmalarda praktikanın önə çəkilməsi, mövcud nəzəriyyə və konsepsiyaların konvergensiyası meyilləri və daha əhatəli kompleks nəzəriyyələrin meydana gəlməsi izlənilir.

Eyni zamanda, müasir dövrdə regional inkişaf nəzəriyyələri, o cümlədən regional inkişafın paradigması XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən etibarən dünyada ictimai tərəqqinin ümumi elmi konsepsiyası kimi qəbul olunmuş və əsasında iqtisadiyyat, cəmiyyət və təbiət üçlüyünün dinamik tarazlı inkişafı ideyası dayanan Davamlı İnkişaf Konsepsiyasına uyğunlaşma mərhələsini də yaşayır. Bu prosesin intensivləşməsində BMT-nin üzv dövlətlərinin bir araya gələrək qəbul etdikləri aşağıdakı sənədlər mühüm rol oynamışdır: 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda BMT-nin ətraf mühit və inkişaf üzrə konfransında bəşəriyyətin və ətraf mühitin yeni inkişaf modeli ifadə edilən Bəyannamə [14], 2000-ci ildə Dövlət başçıları sammitində Minilliyin İnkişaf Məqsədlərini müəyyən edən Minilliyin Bəyannaməsi [18] və 2015-ci ildə Davamlı İnkişaf Sammitində 2016-2030-cu illər üçün Davamlı İnkişaf Məqsədlərini müəyyən edən “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək Davamlı İnkişaf Gündəliyi” [17].

Bu sənədlərin qəbulu və həyata keçirilməsi regional inkişaf siyasətinin də bu prizmadan formalaşdırılmasını şərtləndirmişdir. Bu isə o deməkdir ki, regional inkişaf siyasəti regionların inkişaf

potensialının gücləndirilməsi və bu potensialın səmərəli reallaşdırılması yolu ilə regionlarda iqtisadiyyat, cəmiyyət və təbiət üçlüyünün dinamik tarazlı inkişafını təmin etməyə yönəlməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hazırki dövrdə regional siyasətə sonuncu yanaşma dünya təcrübəsində üstünlük təşkil etsə də, zəif regionlara investisiya axınını stimullaşdırmaqla regionlararası fərqləri dövlətin iştirakı ilə tənzimləməyi nəzərdə tutan postkeynsiçi nəzəriyyə, tənzimlənməyən bazarın regionlararası fərqləri silə biləcəyini qəbul edən neoklassik nəzəriyyə və bunlar kimi başqa nəzəri baxışlardan da istifadə olunur. Bir çox ölkələrdə regional siyasətdə diqqətin daha çox “problemlı regionlara” yönəldilməsinə üstünlük verilir. Yəni regional siyasət qeyri-tarazlı inkişaf nəzəriyyəsi üzərində qurulur.

Davamlı inkişaf konsepsiyasının əsas müddəalarını və regional inkişafa müxtəlif baxışları ümumiləşdirərək bu qənaətə gəlmək olar ki, ölkənin regionlarında davamlı inkişafı təmin edən sistemli yanaşma yalnız hər bir regionun spesifik şəraitinin nəzərə alınması ilə mümkündür. Məhz bu səbəbdən də bütün hallar üçün regional sosial-iqtisadi inkişafın hazır “resept”ləri yoxdur. Belə ki, davamlı inkişaf müəyyən sosial, iqtisadi və ekoloji tələbləri təmin etməyi nəzərdə tutur. Lakin hər bir konkret regionda sosial, iqtisadi və ekoloji vəziyyət fərqli olduğundan zəruri dinamizmin və tarazlığın təmin olunması hər bir region üçün çeşidinə, miqyasına və xarakterinə görə fərqli siyasət tədbirləri həyata keçirilməsini tələb edir.

Bununla əlaqədar müxtəlif ölkələrdə fərqli təcrübələr müşahidə olunur. Məsələn, yapon təcrübəsinin fərqli xüsusiyyəti idarəetmədə və planlaşdırmada regionların rolunun gücləndirilməsidir. Regionlara geniş müstəqillik, o cümlədən konkret inkişaf proqramlarının planlaşdırılması sahəsində geniş səlahiyyətlər verilmişdir [11].

Bu baxımdan, Aİ ölkələrinin təcrübəsi də maraqlıdır. 2000-ci ildə qəbul olunan Lissabon strategiyası [10] Aİ-ni dünyanın ən rəqabətqabiliyyətli və dinamik təsərrüfat zonasına, biliklərə əsaslanan iqtisadi məkana çevrilməsini, birliyin bütün ərazisində dayanıqlı inkişafa nail olmağı nəzərdə tutur. Lakin bir çox problemlı rayonlar, xüsusilə də Şərqi və Cənubi Avropada milli və dövlətüstü regional siyasət çərçivəsində yardım tədbirləri olmadan prinsipcə sürətli təsərrüfat dəyişikliklərini həyata keçirmək imkanına malik deyillər. Buna görə də regional inkişaf sahəsində Avropa siyasəti belə bir prinsipə əsaslanır ki, daha varlı ölkələr və regionlar daha yoxsul ölkə və regionlara hamilik etməlidirlər.

Aİ-də regional inkişaf siyasəti üzrə tədbirlər və layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün ixtisaslaşmış fondlar yaradılmışdır. Hazırda bu iş, əsasən, iki fond vasitəsilə həyata keçirilir: Avropa Regional İnkişaf Fondu (ERDF) və Həmrəylik Fondu (CF). Bununla yanaşı, regional siyasətin müvafiq məqsədləri ilə əlaqədar layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün Avropa Struktur və Investisiya (ESI) Fondları adlanan Avropa Sosial Fondu (ESF), Kənd yerlərinin inkişafı üçün yaradılmış Avropa Kənd Təsərrüfatı Fondu (EAFRD) və Avropa Dəniz və Balıqçılıq Fondu (EMFF) kimi fondların da vəsaitlərindən istifadə olunur. Aİ ölkələrində regionlarda innovasiya və başqa əhəmiyyətli layihələr üçün kapital cəlbə və maliyyələşdirmə ilə bağlı digər mexanizmlər də mövcuddur. Xüsusilə müəyyən gəlirlər gətirə biləcək layihələr getdikcə daha çox qrantlar, ssudalar və ya digər maliyyə alətləri (məsələn, kapitalda iştirak) hesabına maliyyələşdirilir [8; 11].

Çin, Braziliya və Meksika kimi iri ölkələrdə regional idarəetmə sisteminin dəyişən vəziyyətlərə çevik uyğunlaşdırılması təcrübələri vardır. Bu ölkələrdə regionların aktiv şəkildə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığa qoşulması (Çində azad iqtisadi zonalar, Meksikada sərhədyanı ərazilər), yeni ərazilərin mənimsənilməsi (Braziliya), nəqliyyat və enerji sahələrinin inkişafı (Braziliya, Çin), regionlararası inteqrasiyanın stimullaşdırılması, kənd yerlərində sənayenin (xüsusilə, kiçik müəssisələrin) inkişaf etdirilməsi və s. sahələrdəki təcrübələri də maraq doğurur [5; 12].

Beləliklə, bu qənaətə gəlirik ki, zaman keçdikcə yeni şərait və amillərin yaranması regional inkişafın və onunla əlaqədar həyata keçirilən siyasətin paradiqmasının dəyişməsinə şərtləndirir. Müasir dövrdə də bu hal müşahidə olunur. Belə ki, köhnə paradiqmada əsas problem kimi gəlirlər, məşğulluq, fiziki və bazar infrastrukturu üzrə regional fərqlər önə çəkilirdisə, yeni paradiqmada regionların potensialından istifadənin səmərəliliyinin və iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin aşağı olması kimi problemlər önə çəkilərək davamlı inkişaf konsepsiyasına əsaslanan və geniş sahələri əhatə edən inteqrasiya olunmuş və müfəssəl inkişaf planlarının/proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsinə üstünlük verilir.

Müasir dövrdə intensivləşən qloballaşma prosesləri cəmiyyət həyatının bütün sahələri kimi regional inkişaf proseslərinə, o cümlədən onun hərəkətverici qüvvələrinə də əhəmiyyətli təsir göstərir. Belə ki, qloballaşma şəraitində regional inkişafa təsir göstərən amillərin tərkibində (qloballaşma prosesləri genişləndikcə və dərinləşdikcə yeni beynəlxalq amillərin meydana gəlməsi) və təsir dərəcələrində (beynəlxalq amillərin təsir dərəcələri artır) ciddi dəyişikliklər baş verir. Buna görə də hazırda regional inkişafa təsir edən amillər milli (ölkədaxili) və beynəlxalq amillər kimi təsnifləşdirilir.

Əhatə dairəsinə (ərazi səviyyələrinə) görə regional inkişafın milli amillərini ölkə, region, rayon və yerli səviyyəli amillərə, beynəlxalq amilləri isə qlobal, regional birliklər və ikitərəfli əməkdaşlıq səviyyəli amillərə bölmək olar.

Dünyada intensivləşən qloballaşma proseslərinin yaratdığı reallıqlardan çıxış edərək regional inkişaf siyasətinin formalaşdırılması zamanı bu prosesə təsir edən amillərin inzibati-ərazi və ya coğrafi-ərazi mənşəyini düzgün müəyyənləşdirmək üçün ərazi səviyyələrinin aşağıdakı cədvəldəki kimi müəyyənləşdirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

Qloballaşma şəraitində regional inkişaf amillərinin strukturunun əyani təsvirindən görünür ki, (*Cədvəl 1.*) hər üst səviyyədəki amillər özündən alt səviyyələrə də təsir göstərir. Başqa sözlə, bu amillər “dünya-ölkə-region” əlaqələr sistemində birləşir və bir-birilərinə təsir göstərilir. Ona görə də regional inkişaf siyasəti, o cümlədən müvafiq planlar formalaşdırılarkən hər bir ərazi səviyyəsinə uyğun siyasət tədbirlərinin (planların) digər ərazi səviyyələri üzrə həyata keçirilən və hazırlanan siyasət tədbirləri ilə (planlarla) əlaqələndirilməsi vacibdir.

Cədvəl 1. Regional inkişaf amillərinin ərazi səviyyələri üzrə bölgüsü

	Ərazi səviyyələri	Əhatə dairəsi
Beynəlxalq amillər	Qlobal	Dünya bütövlükdə
	Regional birlik	Dünyanın regionları
	İkitərəfli əməkdaşlıq	İkitərəfli əməkdaşlıq edən ölkələr
Milli amillər	Ölkə	Ölkə bütövlükdə
	Region	İqtisadi rayon, meqapolis və muxtar inzibati ərazilər
	Rayon	İnzibati rayonlar və şəhərlər
	Yerli	Qəsəbələr və kəndlər

Mənbə: Cədvəl nəzəri əsasların [5; 9; 16] ümumiləşdirilməsi əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Beynəlxalq amillər bütün ölkələrə və ölkədaxili regionlara təsir göstərir. Bunlara istehsal amillərinin beynəlxalq mobilliyinin artması, elmi-texniki tərəqqinin qloballaşması, qlobal informasiya, innovasiya, istehsal, ticarət, maliyyə və nəqliyyat şəbəkələrinin yaranması, transmilli və çoxmilli

korporasiyaların (bank və şirkətlərin) yaranması, üstmilli inteqrasiya birliklərinin yaranması, liberallaşmanın (liberal bazar iqtisadiyyatı modelinə keçidin) kütləvi xarakter alması, beynəlxalq standartların yaranması, qlobal problemlərin mövcudluğu, beynəlxalq hüquq normalarının yaranmasını və s. aid etmək olar.

Qloballaşmanın yaratdığı imkanlardan əsasları kimi aşağıdakıları qeyd etmək mümkündür:

- Xarici dövlətlərin müvafiq qurumları və biznes dairələri, regional və beynəlxalq inkişaf institutları (ADB, OSCE, EBRD, EU və s.), BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları (UNDP, UNİDO, FAO və s.), beynəlxalq humanitar təşkilatlar (Save the Children, World Vision International, International Red Cross and Red Crescent Movement və s) ilə əməkdaşlıq;

- “2030-cu ilədək Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyi” (DİM-lər) kimi qlobal və regional inkişaf planları və razılaşmalar çərçivəsində əməkdaşlıq;

- Xarici ticarət;
- Sərbəst iqtisadi zonalar yaradılması;
- Xarici investorlarla əməkdaşlıq, o cümlədən birgə müəssisələr yaradılması;
- Xarici ekspertlərlə əməkdaşlıq;
- Dünya elmi-texniki məhsullar bazarına çıxış və elmi-texniki sahədə əməkdaşlıq;
- İnternet üzərindən beynəlxalq əməkdaşlıq;
- Nəqliyyat-logistika-tranzit sahəsində əməkdaşlıq;
- Beynəlxalq turizm sahəsində əməkdaşlıq;
- Beynəlxalq maliyyə-kredit resurslarına çıxış və maliyyə-kredit sahəsində əməkdaşlıq;
- Mütərəqqi beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsinə və xaricdə təhsilə çıxış və s.

Müvafiq nəzəriyyələr əsaslandırır və beynəlxalq təcrübələr [3; 9; 12; 15; 16] göstərir ki, qloballaşmanın yaratdığı bu imkanlardan səmərəli istifadə ölkədə və ölkədaxili regionlarda aşağıdakı kimi müsbət dəyişiklərə səbəb ola bilər: iqtisadi sərhədlərin genişlənməsi; mövcud ehtiyatların optimal bölgüsü; müqayisəli üstünlüklərin reallaşması; istehsal və ixrac potensialının artması; dünya bazarındaki rəqabətin daxili bazara təsiri nəticəsində yerli istehsalçılar arasında rəqabətin artması və nəticədə milli və regional iqtisadiyyatın rəqabət gücünün artması; investisiya imkanlarının genişlənməsi; ixtisaslaşmanın dərinləşməsi; birgə istehsal əməkdaşlığının güclənməsi; yüksək texnologiyaların cəlbə; müasir təsərrüfatçılıq metodlarının mənimsənilməsi; yerli məhsul və xidmətlərin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəlməsi, layiqli iş yerlərinin və əhalinin gəlirlərinin artması, əhalinin istehlak tələbatının daha dolğun ödənilməsi, yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsi, yoxsulluq səviyyəsinin azalması və s.

Başqa sözlə, artıq qəbul olunur ki, ictimai münasibətlərin qloballaşdığı bir dünyada hər hansı bir ölkədə aparılan sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti, o cümlədən regional inkişaf siyasəti o vaxt uğurlu ola bilər ki, dünyada baş verən prosesləri və beynəlxalq amilləri də nəzərə alsın və onların yaratdığı imkanları mümkün qədər tam və səmərəli istifadə etsin.

Davamlı və inklüziv inkişaf məntiqinə görə, regional səviyyədə qloballaşmanın yaratdığı imkanlardan istifadənin faydasının artırılması hər şeydən əvvəl bu imkanlardan yararlanmaqla regionun potensialının gücləndirilməsini və onun mümkün qədər tam və səmərəli reallaşdırılması əsasında regionda mövcud olan sosial, iqtisadi və ekoloji problemlərin azaldılmasına nail olunmanı nəzərdə tutur. Beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinə görə isə bu məsələnin həlli regionun ölkədaxili və beynəlxalq əmək

bölgüsündə müqayisəli üstünlüklərinin artırılması, onların rəqabət üstünlüyünə çevrilməsi və mümkün qədər tam və səmərəli reallaşdırılması əsasında mümkün ola bilər. Bunun üçün isə regionun ölkədaxili və beynəlxalq əməkdaşlığını uzlaşdırması tələb olunur. Belə ki, qloballaşmanın yaratdığı “dünya-ölkə-region” əlaqələr sistemində regionun “dünya” ilə əlaqələrində “ölkə” aralıq alt-sistem rolunu oynadığından regionun qloballaşmanın yaratdığı imkanlardan yararlanma səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə “ölkə-region” və “dünya-ölkə” əlaqələrinin ahəngdarlığından asılı olacaqdır. Deməli, regionun qloballaşmanın yaratdığı imkanlardan daha çox yararlanması ümumilikdə “dünya-ölkə-region” əlaqələr sisteminin optimallaşdırılması əsasında mümkündür. Bu zaman optimallaşdırma meyarı olaraq müasir dövrdə dünya səviyyəsində cəmiyyətin tərəqqisinin ümumi məqsədi kimi qəbul olunmuş, davamlı və inklüziv inkişafa verilən töhfənin götürülməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

Buradan belə bir məntiqi nəticə çıxır ki, qloballaşma şəraitində ölkədaxili əmək bölgüsünün regionların ölkə və beynəlxalq əmək bölgüsündə müqayisəli üstünlükləri nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi və “dünya-ölkə-region” əlaqələrinin davamlı və inklüziv inkişafa verdiyi töhfəyə nəzərən optimallaşdırılması regional inkişaf siyasətinin prioritet istiqamətləri kimi çıxış edə bilər. Bu isə o deməkdir ki, qloballaşma şəraitində regionların ölkə və beynəlxalq əmək bölgüsündə müqayisəli üstünlüklərinin artırılması, onların rəqabət üstünlüyünə çevrilməsi və mümkün qədər tam və səmərəli reallaşdırılması və “dünya-ölkə-region” münasibətlərinin optimallaşdırılması həm ümummilli, həm də regional inkişafın təmin olunmasının, o cümlədən tənzimlənməsinin, həmçinin də planlaşdırılmasının əsas məsələlərinə çevrilmişdir.

Beləliklə, bu qənaətə gəlirik ki, qloballaşma proseslərinin intensivləşdiyi müasir dövrdə regional inkişafın hərəkətverici qüvvələrində köklü dəyişikliklər baş verir, xüsusilə beynəlxalq amillərin rolu durmadan artır. Bu isə regional inkişaf siyasətinin paradiqmasının da müvafiq dəyişikliklərə uyğunlaşdırılmasını zəruri edir. Yuxarıdakı təhlillər göstərdi ki, bu dəyişikliklərin əsas istiqamətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- 1) regional inkişaf siyasəti beynəlxalq amillərin artan rolunu nəzərə alaraq yerli və beynəlxalq amillərin yaratdıqları imkanların əlaqələndirilmiş şəkildə istifadəsi hesabına daha çox fayda əldə olunmasını hədəfləməlidir;
- 2) regional inkişaf siyasəti regionların davamlı və inklüziv inkişafını əsas götürməlidir. Başqa sözlə, regionların potensiallarının gücləndirilməsinə, bu potensialların mümkün qədər tam və səmərəli reallaşmasına və regionlarda mövcud olan sosial, iqtisadi və ekoloji problemlərin həllinə yönəlməlidir.

Eyni zamanda, yuxarıda əks olunan məntiqi mühakimələrdən bu qənaətə gəlirik ki, qloballaşma şəraitində ölkədaxili əmək bölgüsünün regionların ölkə və beynəlxalq əmək bölgüsündəki müqayisəli üstünlüklərinə uyğunlaşdırılması (bunların inkişafı da nəzərdə tutulmaqla) və “dünya-ölkə-region” əlaqələrinin davamlı və inklüziv inkişafa verdiyi töhfəyə nəzərən optimallaşdırılması regional inkişaf siyasətinin prioritet istiqamətləri kimi çıxış edə bilər.

Mütərəqqi beynəlxalq təcrübələr göstərir ki, belə regional inkişaf siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi çevik və səmərəli regional idarəetmə sisteminin, o cümlədən ayrı-ayrı regionlar, inzibati rayonlar və yerli inzibati ərazi vahidləri üzrə əlaqələndirilmiş müfəssəl inkişaf planlarının hazırlanması və həyata keçirilməsini təmin edə bilən müasir planlaşdırma sisteminin yaradılması ilə mümkündür. Başqa sözlə, ölkədə regional inkişaf siyasəti üzrə vahid idarəetmə sistemi

formalaşdırılmalıdır ki, bu da müvafiq hüquqi-normativ və institusional əsasların, fəaliyyət mexanizmləri və vasitələrinin yaradılmasını da özündə ehtiva edir.

Regional inkişaf planlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı “qlobal düşünmək və lokal hərəkət etmək” taktikasına üstünlük verilməsi məqsədəuyğun sayılır. Ona görə ki, “dünya-ölkə-region” münasibətlərinin təbiəti bir çox hallarda regional inkişaf siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi üçün ümummilli səviyyədə fərqli alətlərin və metodların tətbiqini zəruri edir. Belə ki, regionların rastlaşdığı başlıca problemlər güclü “ərazi” xüsusiyyətlərinə malikdir ki, bu da yerli və regional səviyyədə uyğun səylərin göstərilməsini tələb edir. Lakin bu problemlərin təkbaşına həlli də bir çox hallarda mümkün deyildir, burada “mərkəz”lə birgə fəaliyyət göstərmək, digər regionların və ölkələrin imkanlarından yararlanmaq da lazım gəlir.

Regionların potensialının aşkarlanması və səmərəli istifadəsinin təşkili üzrə fəaliyyətləri gücləndirmək məqsədilə müvafiq planların hazırlanması və icrası proseslərinə dövlət və yerli özünüidarətmə qurumları ilə yanaşı, digər maraqlı tərəflərin (özəl sektor, ictimai və qeyri-hökumət təşkilatları, tədqiqat qurumları, icmalar, inkişaf institutları və s.), o cümlədən əhalinin bütün təbəqələrinin nümayəndələrinin fəal surətdə cəlb edilməsi (iştiraklı yanaşma) də vacib hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasında regional inkişaf siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri

Hüquqi-normativ baza. Hazırda Azərbaycan Respublikasında formalaşmış regional idarəetmə sisteminin hüquqi-normativ bazasına aşağıdakıları aid etmək olar [1]: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında”, “Xüsusi iqtisadi zonalər haqqında”, “Bələdiyyələrin statusu haqqında”, “Bələdiyyələrə seçkilərin qaydaları haqqında”, “Bələdiyyə qulluğu haqqında”, “Yerli rəy sorğusu haqqında”, “Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında”, “Azərbaycan Respublikasının 2020-ci il dövlət büdcəsi haqqında” və Azərbaycan Respublikasının əlaqədar digər qanunları, regionların sosial-iqtisadi inkişafı və ayrı-ayrı sahələrin inkişafı ilə əlaqədar qəbul edilən dövlət proqramları, müvafiq məsələlərlə əlaqədar prezident fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları və digər hüquqi-normativ aktlar.

Göründüyü kimi, ölkədə birbaşa regional inkişaf, o cümlədən regional inkişaf siyasəti və planlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi məsələlərini tənzimləyən qanunlar yoxdur. Lakin inkişaf etmiş və dinamik inkişaf edən ölkələrin təcrübələri [5; 11; 12] göstərir ki, bu cür qanunların olması regional inkişaf siyasətinin səmərəliliyini artırır. Belə qanunlara nümunə olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: Regional inkişaf haqqında qanun (Finlandiya, İsveçrə), Sosial-iqtisadi inkişafın ərazi təşkili haqqında qanun (Almaniya), Regional planlaşdırma və davamlı inkişaf haqqında qanun (Fransa), Milli ərazi planlaşdırılması qanunu (Yaponiya), Milli ərazilər haqqında qanun (Cənubi Koreya), Milli regional və kənd yerlərinin inkişaf strategiyaları (Türkiyə), İnteqrə olunmuş regional strategiya və Təbii ətraf mühit və kənd icmaları haqqında qanun (İngiltərə) və s.

Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, Azərbaycanda da müvafiq qanunların hazırlanıb qəbul olunması faydalı olardı. Müasir dövrün əsas inkişaf meyilləri və mütərəqqi beynəlxalq təcrübələr əsas götürülərək Azərbaycan Respublikasında “Regionların və kənd yerlərinin davamlı inkişafı haqqında”, “Regional inkişaf siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsinin əsasları haqqında” və “Milli planlaşdırma sistemi haqqında” qanunların işlənməsi və qəbul olunması təklif olunur.

İnstitusional mexanizmlər. Hazırda Azərbaycan Respublikasında formalaşmış regional idarəetmə sisteminin institusional mexanizmi dövlət və yerli özünüidarətmə orqanlarından ibarət ikipilləli modelə əsaslanır. Regional səviyyədə dövlət hakimiyyəti orqanları yerli, rayon və regional

qurumlar, o cümlədən müvafiq icra hakimiyyəti və məhkəmə orqanları ilə təmsil olunurlar. Yerli özünüidarəetmə orqanlarını isə bələdiyyələr təmsil edir. Bununla yanaşı, bu proseslərdə təsərrüfat subyektləri, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının və əhalinin də fəal iştirakı nəzərdə tutulmuşdur.

Ümumilikdə, Azərbaycan Respublikasında formalaşmış regional idarəetmə sisteminin subyektlərini və onların funksiyalarını aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

Mərkəzi dövlət hakimiyyəti orqanları - əsas funksiyaları regional inkişaf əlaqədar hüquqi, təşkilati və iqtisadi əsasların formalaşdırılmasından, regional inkişaf siyasətinin məqsəd və hədəflərini müəyyənləşdirməkdən və onların həyata keçirilməsi üçün müvafiq dövlət proqramları, yol xəritələri və digər siyasət sənədləri hazırlayıb icrasını təşkil etməkdən, regional idarəetmə orqanlarının fəaliyyətlərinə dəstək vermək və rəhbərlik etməkdən, bütün regionlar üzrə aparılan işlərə ümumi nəzarəti həyata keçirməkdən ibarətdir.

Regional dövlət idarəetmə orqanları (rayon və yerli icra hakimiyyəti orqanları da daxil olmaqla) - əsas funksiyaları aidiyyəti regionlarda inkişafın proqnozlaşdırılması və planlaşdırılması, mövcud inkişaf potensialının səmərəli istifadəsi, cari problemlərin həlli, yeniliklərin tətbiqi, idarəetmə subyektlərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və bu işlərə nəzarət edilməsindən ibarətdir;

Bələdiyyələr - əsas funksiyaları məsul olduqları ərazilərdə yerli özünüidarəetməni təşkil etməkdən, iqtisadi, o cümlədən maliyyə-büdcə fəaliyyətini həyata keçirməkdən, sosial-iqtisadi proqramlar hazırlayıb icrasını təşkil etməkdən, dövlət orqanları ilə iş birliyi yaratmaq və s. ibarətdir;

Təsərrüfat subyektləri - əsas funksiyaları əhalinin məhsullara, xidmətlərə və iş yerlərinə tələbatının ödənilməsi, özlərinin investisiya siyasəti haqqında qərar qəbul etməkdən, inkişaf proqramlarının işlənilib hazırlanması və reallaşdırılmasında iştirak etməkdən ibarətdir;

Vətəndaş cəmiyyəti institutları, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatları - əsas funksiyaları öz fəaliyyət istiqamətləri üzrə vətəndaşların maraqlarını və tələbatlarını öyrənməkdən, ifadə etməkdən və müdafiə etməkdən ibarətdir;

Əhali - əsas funksiyaları seçkilərdə iştirak, öz davranış tipini və hakimiyyətlə dialoq formasını seçmək, idarəetmə qərarlarının formalaşması və icrası prosesində iştirak etməkdən ibarətdir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki: i) yerli, rayon, regional və mərkəzi dövlət orqanları, həmçinin icra hakimiyyəti və bələdiyyə orqanları arasında səlahiyyətlərin bölgüsü və qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi sahəsində müəyyən qarışıqlıq və çatışmazlıqlar vardır (yerli, rayon və mərkəzi dövlət orqanları arasında səlahiyyət və məsuliyyət bölgüsü çox ümumdür, bələdiyyələrin səlahiyyətlərinə aid olan bir çox işlər və ictimai xidmətlər hələ də müvafiq nazirlik və digər dövlət qurumlarının regional və yerli orqanları və ya yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir); ii) ölkədə hələ də hazırda inkişaf etmiş ölkələrdə davamlı regional inkişafın təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayan, regional inkişaf, investisiya və innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsinə dəstək olan ixtisaslaşmış inkişaf institutları (regional inkişaf agentlikləri, regional investisiya və innovasiya fondları) yaradılmamışdır; iii) ucqar rayonlarda kiçik və orta təsərrüfat subyektləri və vətəndaş cəmiyyəti institutları zəif inkişaf etmiş və onların maliyyə dayanıqlılığı problemi vardır; iv) regional inkişaf siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində təsərrüfat subyektlərinin, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının və əhalinin iştirakı zəifdir.

Qeyd olunanlar göstərir ki, ölkədə regional inkişaf siyasətinin institusional mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması, həmçinin bu proseslərdə bütün maraqlı tərəflərin fəal iştirakının təmin olunması istiqamətlərində tədbirlər görülməsinə də ehtiyac vardır.

Regional inkişaf siyasətinin həyata keçirilmə mexanizmləri. Dünya təcrübəsində olduğu kimi Azərbaycan da regional inkişaf siyasətinin həyata keçirilməsində birbaşa və dolaylı tənzimləmə üsullarından istifadə olunur.

Birbaşa üsullara bunları aid etmək olar: regional inkişaf əlaqədar qanunların və digər hüquqi-normativ aktların qəbul edilməsi, dövlət büdcəsindən regional büdcələrə dotasiyaların verilməsi; regional inkişaf əlaqədar dövlət proqramlarının və digər siyasət sənədlərinin qəbulu və həyata keçirilməsi; regionlarda dövlət müəssisələri yaradılması və dövlət sifarişlərinin reallaşdırılması.

Dolaylı (iqtisadi) üsullara isə bunları aid etmək olar: kredit, vergi və sığorta üzrə güzəştlərin verilməsi; minimum əməkhaqqının müəyyənləşdirilməsi; əhalinin mənzil və ərzaq təminatına dəstək verilməsi; yeni iş yerlərinin açılmasının həvəsləndirilməsi; bəzi rayonlarda əməkhaqqına yüksəldici əmsalları tətbiq edilməsi; xarici və yerli investora güzəştlərin və zəmanətlərin verilməsi; sərbəst iqtisadi və sərhədyanı ticarət zonalarının yaradılması; aztəminatlı ailələrə yardımlar verilməsi; məsləhət-informasiya xidmətlərinin təşkili.

Araşdırma göstərir ki, hazırda bu sahədə qarşıda duran əsas məsələ bu üsulların tətbiqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə əldə olunan səmərənin artırılmasıdır.

Qeyd olunanlar göstərir ki, Azərbaycanda regional inkişaf siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində pərakəndəlik var, başqa sözlə, regional inkişaf siyasəti üzrə vahid sistem hələ də tam formalaşmamışdır. Hazırda bu siyasət əsasən ümumölkə səviyyəsində qəbul edilən proqramlar və fəvqəladə hallar və ya müəyyən problemlərin həlli məqsədi ilə qəbul edilən qərarlar əsasında həyata keçirilir. Odur ki, bu sistemin yuxarıda verilmiş nəzəri-metodoloji əsaslar və irəli sürülmüş təkliflər də nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Azərbaycan Respublikasında regional inkişaf siyasəti və onun planlaşdırılması sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Əvvəlki bölmələrdə konkretləşdirilən nəzəri-metodoloji əsaslara, mütərəqqi beynəlxalq təcrübələrdən edilən seçimlərə və yerli şəraitin diaqnostik təhlilinin nəticələrinə [4; 6] əsaslanaraq bu qənaətə gəlirik ki, Azərbaycanda regional inkişaf siyasətinin və planlaşdırma sisteminin qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılaraq təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlər görülməsi məqsədəuyğun olardı:

- Ölkədə regional inkişaf əlaqədar qanunvericilik bazasının (“Regionların və kənd yerlərinin davamlı inkişafı haqqında”, “Regional inkişaf siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsinin əsasları haqqında” və “Milli planlaşdırma sistemi haqqında” qanunların qəbul olunması), institusional mexanizmlərin (Regional İnkişaf Agentliklərinin, Regional İnkişaf və İnvestisiya Fondunun, Regional İnvestisiya Fondunun yaradılması) və tənzimləmə vasitələrinin (tətbiqi mexanizmlərinin) müasir dövrün çağırışları nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi;

- Yerli, rayon, regional və mərkəzi idarəetmə orqanları arasında sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi sahəsində səlahiyyətlərin və məsuliyyətin optimal bölgüsünə nail olunması, o cümlədən onların orqanlarının büdcə-maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi;

- Ölkədə inzibati və iqtisadi-coğrafi ərazi bölgüsünün bütün səviyyələri üzrə əlaqələndirilmiş planlaşdırma işlərinin aparılmasını (ölkə üzrə - Regional inkişaf konsepsiyası/Proqramı və ya Yol xəritəsi; iqtisadi rayonlar üzrə - Strateji inkişaf planları;

inzibati rayonlar və şəhərlər üzrə - Rayon/şəhər inkişaf planları; Qəsəbələr/kəndlər üzrə Yerli inkişaf planları hazırlanması) təmin edən müasir regional inkişafın planlaşdırılması sisteminin formalaşdırılması;

- Ölkədaxili əmək bölgüsünün regionların ölkə və beynəlxalq əmək bölgüsündə müqayisəli üstünlükləri nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi;

- Regionların iqtisadi potensialından daha səmərəli istifadə olunması, iqtisadiyyatlarının rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və ixrac potensiallarının inkişaf etdirilməsi üçün hər bir regionun ölkədaxili və beynəlxalq əmək bölgüsündə müqayisəli üstünlüyə malik olduqları istehsal və xidmət sahələrinin müəyyənəşdirilməsi və onların reallaşdırılması üçün işlər görülməsi: müvafiq investisiya xəritələrinin hazırlanması və potensial investitorlara təqdim edilməsi; klasterlər formalaşdırılması və s.;

- Regionlarda regionlararası və beynəlxalq əməkdaşlığın “dünya-ölkə-region” əlaqələrinin optimallaşdırılması prizmasından inkişaf etdirilməsi üçün milli və beynəlxalq amillər və imkanların əlaqələndirilmiş şəkildə tam və səmərəli istifadəsi istiqamətində məqsədyönlü və sistemli iş aparılması üçün mexanizmlər yaradılması;

- Regionlarda istehsal olunan xammalın emalı müəssisələrinin yenilənməsi, genişləndirilməsi və yenilərinin yaradılması, o cümlədən aqrar-sənaye inteqrasiyasının gücləndirilməsi hesabına son məhsul istehsalının artırılması (bu işə nəticədə ixracda son məhsulun payının və idxalı əvəz edən yerli məhsul istehsalının artırılmasına və idxalın strukturunun rasionallaşdırılmasına dəstək olacaqdır);

- Regionlarda investisiya və innovasiya fəallığının yüksəldilməsi;

- Ucqar, dağlıq, sərhədyanı və zəif inkişaf etmiş bölgələr üzrə xüsusi inkişaf planları hazırlanması və həyata keçirilməsi;

- Fermer tərəfdaşlığının və kənd təsərrüfatında kooperasiyanın inkişafının həvəsləndirilməsi;

- Məhsul və xidmət istehsalı, satışı və istehsal vasitələri bazarında rəqabət mühitinin daha da sağlamlaşdırılması, o cümlədən bazarlara (daxili və xarici) çıxış imkanlarının asanlaşdırılması;

- Sahibkarların və fermərlərin həvəsləndirilməsinin gücləndirilməsi, onların maliyyə dayanıqlılığının möhkəmləndirilməsi, o cümlədən maliyyə resurslarına çıxışlarının asanlaşdırılması;

- Regionlarda bazar infrastrukturunun, o cümlədən logistika, maliyyə-kredit və sığorta sisteminin inkişaf etdirilməsi;

- Regionların mövcud istehsal və infrastruktur sahələrinin texniki və texnoloji cəhətdən modernləşdirilməsi və müasir texnologiyalar əsasında yenilərinin yaradılması məqsədilə xarici investisiyanın cəlb olunmasının stimullaşdırılması və səmərəli istifadə üçün şərait yaradılması;

- Kənd yerlərinin dayanıqlı inkişafının təmin olunması, o cümlədən kənd yerlərində yaşayış üçün rahat şərait yaradılması, kəndə və kənd yaşayış tərzinə müsbət münasibət formalaşdırılması;

- Regionların və kənd yerlərinin inkişafı üzrə statistik bazanın inkişaf etdirilməsi, xüsusilə iqtisadi və inzibati rayonlar, şəhərlər və kəndlər üzrə iqtisadi, sosial və ekoloji vəziyyət

və proseslərlə əlaqədar məlumat toplanan göstəricilərin sayının artırılması və bu göstəricilərlə əlaqədar gender, yaş qrupları, yaşayış yerləri (kənd/şəhər), sektorlar və regionlar/inzibati rayonlar üzrə ayrılmış (dezaqreqasiya olunmuş) daha təfsilatlı məlumat bazalarının yaradılması;

- Regional inkişafın monitorinqi, təhlili və qiymətləndirilməsi sisteminin yaradılması;
- Regional inkişafın təmin edilməsi ilə əlaqədar ən yaxşı beynəlxalq təcrübələrin öyrənilməsi və tətbiqi işinin gücləndirilməsi;
- Regional inkişaf siyasətinin formalaşması və icrası ilə əlaqədar proseslərə dövlət qurumları ilə yanaşı, digər maraqlı tərəflərin, o cümlədən özəl sektorun, elmi-tədqiqat qurumlarının, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının və beynəlxalq tərəfdaşların cəlb olunması mexanizmlərinin yaradılması.

Nəticə

Tədqiqat nəticəsində regional inkişafın paradigmasının qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılması istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, Azərbaycan Respublikasında regional inkişaf siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri təhlil olunub qiymətləndirilmiş və bu əsasda ölkədə regional inkişaf siyasətinin və onun planlaşdırılması sisteminin qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılması üzrə konseptual tövsiyələr hazırlanmışdır.

Əsaslandırılmışdır ki, qloballaşmanın intensivləşdiyi müasir dövrdə ölkədaxili əmək bölgüsünün regionların ölkə və beynəlxalq əmək bölgüsündə müqayisəli üstünlükləri nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi və “dünya-ölkə-region” əlaqələrinin davamlı və inklüziv inkişafa verdiyi töhfəyə nəzərən optimallaşdırılması regional inkişaf siyasətinin prioritet istiqamətləri kimi çıxış edə bilər.

Tədqiqatın müasir nəzəri-metodoloji bazaya, mütərəqqi beynəlxalq təcrübələrə və yerli xüsusiyyətlərə əsaslanan elmi metodologiya əsasında aparıldığını nəzərə alaraq onun nəticələrinin, o cümlədən irəli sürülən tövsiyələrin Azərbaycan Respublikasında regional inkişaf siyasətinin və onun planlaşdırılması sisteminin qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılaraq təkmilləşdirilməsi zamanı konseptual əsaslar kimi istifadə olunması məqsədəuyğun sayılır.

Eyni zamanda, ölkədə iqtisadi-coğrafi və inzibati ərazi bölgüsünün bütün səviyyələri (ölkə, iqtisadi rayonlar, şəhərlər, inzibati rayonlar, qəsəbələr və kəndlər) üzrə əlaqələndirilmiş planlaşdırma sisteminin yaradılmasının metodoloji əsaslarının işlənməsi, ölkədaxili əmək bölgüsünün regionların müqayisəli üstünlükləri nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi və “dünya-ölkə-region” əlaqələrinin davamlı və inklüziv inkişafa verdiyi töhfəyə nəzərən optimallaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün daha geniş tədqiqatlar aparılmasına ehtiyac vardır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (<http://www.e-qanun.az/publication/1>)
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. (<http://www.e-qanun.az/framework/41320>)
3. Antonescu, D. Regional Development Policy in Context of Europe 2020 Strategy. *Procedia Economics and Finance* 15 (2014) 1091 – 1097;
4. Aran iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi inkişafının diaqnostikası hesabat və inkişaf planının layihəsi, Aİ-nin Azərbaycan Respublikasında Pilot Regional İnkişaf Proqramına Texniki Dəstək

- Layihəsi., Bakı-2017
5. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики: Учебник для вузов. - М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004.
 6. Gəncə-Qazax regionu rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının diaqnostikası üzrə hesabatlar və inkişaf planlarının layihələri. Aİ-nin „Yerli və Regional İnkişafa Dəstək Layihəsi”, Bakı, 2019.
 7. Hüseynova X.M. Azərbaycanca regional inkişafın idarə olunması problemləri. İqtisad elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. Bakı, 2010
 8. John Bachtler, Carlos Méndez, Heidi Vironen. Regional development and policy in Europe. Contributions for the debate in Latin America. EUROsociAL Prog. Madrid, March 2014
 9. Латушко Н.А. Эволюция моделей региональной политики в контексте теорий региональной экономики. Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. 2017, Vol. 7, Is. 11A
 10. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000. Presidency Conclusions. (https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm)
 11. Regional Development Policies in OECD Countries. OECD, 2010.
 12. Региональная политика: зарубежный опыт и российские реалии / Под ред. А.В. Кузнецова, О.В. Кузнецовой. – М.: ИМЭМО РАН, 2015. – 137 с.
 13. Rio Declaration on Environment and Development. Report of the UN Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro, 3-14 June 1992.
 14. Rustamov V.A. Theoretico-methodological Bases of Regional Development Planning. - Regional Development in Azerbaijan -2018, Baku, 2018, pp 48-58.
 15. Сухарев О.С. Основные подходы в теории региональной экономики, ИЭ РАН, Москва, 2015.
 16. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015.
 17. United Nations Millennium Declaration. New York 6-8 September 2000.

PhD., Vagif Ali oğlu Rustamov, Center for Local Economic Reforms

Paradigm of regional development in the context of globalization

Summary

The article presents the results of a study conducted to identify the main directions of adaptation of the regional development paradigm to globalization. The research methodology is based on the system analysis approach. The study shows that globalization leads to the emergence of new factors and opportunities that can have a significant impact on the development of countries and in-country regions. Consequently, the success of regional development policy in the modern era largely depends on the full and effective use of national and international factors and opportunities in a coordinated manner. It is substantiated that the improvement of the in-country division of labor taking into account the comparative advantages of the regions and the optimization of the “world-country-region” relations in terms of their contribution to sustainable and inclusive development can serve as priority directions for regional development policy in the context of globalization. In the end, based on the results of the study, conceptual recommendations are given on adapting the regional development policy and its planning system to the conditions of globalization in the Republic of Azerbaijan.

Keywords: *regional development, globalization, system analysis, paradigm, conceptual recommendations.*

Д.ф.э.н., Вагиф Али оглы Рустамов, Центр местных экономических реформ

Парадигма регионального развития в контексте глобализации

Резюме

В статье представлены результаты исследования, проведенного с целью выявления основных направлений адаптации парадигмы регионального развития к условиям глобализации. Методология исследования основана на подходе системного анализа. Исследование показывает, что глобализация обуславливает возникновение новых факторов и возможностей, которые могут оказать существенное влияние на развитие стран и регионов. Следовательно, успех политики регионального развития в современную эпоху во многом зависит от полного и эффективного использования национальных и международных факторов и возможностей на скоординированной основе. Обосновывается, что совершенствование внутривостранового разделения труда с учетом сравнительных преимуществ регионов и оптимизация отношений «мир-страна-регион» с точки зрения их вклада в устойчивое и инклюзивное развитие могут служить приоритетные направления для политики регионального развития в условиях глобализации. В конце на основании результатов исследования даны концептуальные рекомендации по адаптации политики регионального развития и системы ее планирования к условиям глобализации в Азербайджанской Республике.

Ключевые слова: *региональное развитие, глобализация, системный анализ, парадигма, концептуальные рекомендации.*